

שארית הפליטה – בעיות והבהרות

ישראל גוטמן

א. התגבשותה של שארית-הפליטה

שארית-הפליטה, שגורלה הוא פרשה רבת מתח, תהפוכות ואירועים בעלי חשיבות היסטורית, נקלעה בין שני מאורעות כבירים בתולדות ישראל ושונים כל-כך זה מזה בתוכנם ובמהותם, שהאפילו עליה: השואה ותקומתה של מדינת ישראל. רק בשנים האחרונות נתנו חוקרים ותלמידים את דעתם על השנים שאחרי מלחמת העולם השנייה, ותחנות הדרך וייסורי השיקום ויציאתם של הניצולים.

מתברר שאין הגדרה ברורה וחד-משמעית למונח "שארית-הפליטה". האם במניין השארית נכללים רק יהודים שנותרו בחיים בארצות שנכבשו בידי הנאצים, או שמא גם כ-180-200 אלף יהודים שהוגלו או נמלטו מארצות מזרח אירופה אל תוך ברית-המועצות ושוב משם בתום המלחמה עם גלי הרפטריאציה, או עם הצבא הסובייטי לפולין ולארצות הבלטיות. היום נמנים עם שארית הפליטה גם היהודים בארצות הכיבוש במערב אירופה, רוב יהודי צרפת, בלגיה ואיטליה, שלא גורשו למחנות במזרח, וכן יהודי בולגריה ורומניה שסבלו אמנם מרדיפות ואיום של גירוש למחנות המוות ריחף מעל ראשם, אך הודות לצירוף נסיבות מוצלח לא חלה עליהם גזרת הגירוש וה"פתרון הסופי".

נראה לי שרוב המרצים והמתדיינים כאן התכוונו בדבריהם על שארית-הפליטה לניצולים, שבשנים 1945-1952 היו מרוכזים ארעית במחנות הפליטים בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה, כלומר, לעקורים ששוחררו ממחנות-הריכוז בתום המלחמה וסירבו לחזור לארצות מוצאם, וכן ליהודים רבים ששהו בזמן השואה בברית-המועצות, אך לא אבו להישאר שם, ונעו עם תנועת "הבריחה" אל גרמניה, אוסטריה וארצות שלחוף הים התיכון. שארית-הפליטה היא אפוא אותם יהודים, שבתום המלחמה סירבו לשקם את חייהם בארצות החורבן ותבעו במפגיע לאפשר להם להגר לארצות אחרות, ובייחוד תבעו לעצמם את הזכות לעלות לארץ-ישראל.¹ למען הגשמתה של שאיפה זו היו מוכנים להיערך למאבק ממושך, לשאת חיי נדודים, לשהות שנים במחנות פליטים ולהיות כלואים במחנות בקפריסין.

¹ ראה בעניין זה קטעים מנאומו של יעקב אולוסקי, שהושמע באספת פליטים בלנדסברג, באוגוסט 1945: "... לא, אנחנו לא פולנים למרות שנולדנו בפולין. אנחנו לא ליטאים, אף שעריסתנו עמדה פעם בליטא. אנחנו לא רומנים, אף שראינו ברומניה אור עולם. אנחנו יהודים! ... אנחנו תובעים אפוא שייפתחו לפנינו שערי הארץ לרווחה, כדי שנוכל לחיות שם כבני-אדם חופשיים וכעם חופשי, בלתי תלוי ועצמאי... רואים אנו אפוא את הפתרון רק בדרך זאת: הקמת מדינת היהודים בארץ-ישראל". Wolfgang Jacobmeyer, "judische uberlebende als 'Displaced Persons'", *Geschichte und Gesellschaft*, Heft 3, 1983, p.423

(להלן – יעקוב מאייר)

ראשיתה של שארית-הפליטה בכ- 50,000 יהודים מאסירי מחנות-הריכוז בגרמניה ומחנות מאוטהאוזן שבאוסטריה עילית, ששחררו בידי צבאות בעלות הברית בחודשים אפריל-מאי 1945.² רוב רובם של משוחררים אלה הובאו לגרמניה ולאוסטריה בחודשים האחרונים של המלחמה, בשלב הפינני של מחנות אושוויץ ומחנות אחרים במזרח, וטולטלו ב"צעדות המוות", כלומר, בהליכה בשיירות אין-סופיות בעיניים, ברעב ובכפור, הליכה שנמשכה שבועות וחודשים ממחנה למחנה, וכל שכשל בדרך – הומת.³ עם הניצולים האלה נמנו גם אחרוני יהודי פולין וליטא שישבו שנים בגטאות ובמחנות-ריכוז, רבים מיהודי הונגריה שנלכדו וגורשו לאושוויץ ולמחנות באזור וינה, לאחר כיבושה של הונגריה במרס 1944, ויהודים מעטים מן הארצות הכבושות במערב אירופה.

תחושות כבדות קיננו בלבם של היהודים האלה, ובייחוד בלבם של מי שישבו בגטאות במזרח אירופה ובמחנות-ריכוז. הם לא האמינו עד יומם האחרון בשבי, שייצאו חיים מידי הנאצים, או, כפי שמציין פרימו לוי, שגם ערב השחרור בבית-החולים של אושוויץ "שום יהודי לא חשב ברצינות שהוא צפוי עוד לחיות למחרת היום"⁴. וכשהשתחררו, היו רובם תשושים עד מאוד בגופם וחשו את עצמם בודדים ואבודים במציאות שבה עליהם לקבל החלטות באשר למעשיהם וגורלם, לאחר שבמשך שנים נעו במחנות על-פי פקודות והוראות ועונשים. יהודים אלה, שהיו עדים במשך שנים לשקיעתן של הקהילות, לרצח המוני ולאבדן יקיריהם, דימו בנפשם שהם היהודים האחרונים שנותרו בחיים. יהודי העולם החופשי היו בעיניהם רחוקים וזרים, ואילו יהודים של ממש היו בעיניהם רק מי שהתנסו באימה ובחורבן. ניצולים לא מעטים טיפחו בלבם את המחשבה, שאם יעלה בידם להשתחרר בדרך נס יתנו פורקן

² יעקוב מאייר (ראה לעיל הערה 2), נוקב במספר של כ- 50,000 ניצולים יהודים בשטחה של גרמניה (Altreich). לדעתו, אם לוקחים בחשבון את התמותה הנוראה של הניצולים בשבועות הראשונים שאחרי השחרור, נותרו מהם לכל היותר 30,000 נפש. יעקוב מאייר מביא שורה של מקורות המעריכים את מספר הניצולים על אדמת גרמניה ב- 25-75 אלף איש. הדעת נותנת שלאחר התמותה הרבה מיד אחרי השחרור וגל הפינני הראשון, נשארו בגרמניה ובאוסטריה קרוב ל- 50,000 ניצולים.

³ על צעדות המוות ראה: שמואל קרקובסקי, "מצעדי המוות בשלב פינני המחנות", מחנות הריכוז הנאציים, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 373-384; Andrzej Strzelecki, *Ewakuacja, likwidacja I Wyzwolenie KL Auschwitz*; Oswiecim, 1982.

⁴ Primo Levi, *Survival in Auschwitz*, (originally published as *If this a Man*), New-York, 1961,

לכאבם בנקמה, ונקמה בגרמנים נותנת זכות לחיים. אחרים השתעשעו במחשבות, שהעולם החופשי יקבל את הניצולים המעטים שעברו את שבעת מדורי הגיהנום הנאצי כקבל עדים השבים מן התופת וראויים להוקרה ולגמול. היו שהתחבטו בשאלה, מפני מה ניצלו הם דווקא, אחד מעיר ושניים ממשפחה. האם היה בכך היגיון כלשהו, האם הצלתם היא תוצאה של השתלשלות מקרית של אירועים שלא היו נתונים לשליטתם, או שהיתה כאן סלקציה שלילית, כלומר, רק חסרי הרסן והברוטליים שרדו וקנו את חייהם במידת-מה על גביהם של רגישים יותר, בעלי מוסר שנפלו בדרך. והשאלה המכרעת שעליה היה צריך כל איש לתת את דעתו היתה: האם עליהם לשוב לארץ שבה נולדו ובה ישבו משפחותיהם במשך דורות, מקום שלא נותר בו שריד חי של קיום יהודי, או שעליהם להינתק לעולם מביתם הישן ולשקם את חייהם בארץ חדשה.

התקווה שיזכו ליחס מיוחד משום שסבלו יותר מאחרים והיו היעד העיקרי של הנאצים – נגזזה עד מהרה. התברר שבעיני שלטונות הצבא של בעלות-הברית בגרמניה ובאוסטריה הכבושות היו הפליטים היהודים, כמו מיליוני שבויים ועובדי כפייה, מטרד שיש להיפטר ממנו מהר ככל האפשר. אמנם עוד בשלהי 1943 הוקמה בידי כוחות בעלי-הברית, ובייחוד ארצות-הברית, אונרר"א, שקמה בעיקר כדי להשיב את הנרדפים הנעקרים לבתיהם. ואולם אונרר"א לא הכשירה אנשים בתחום השיקום והבריאות, כדי שיוכלו לטפל בניצולים הפגועים בגופם ובנפשם. למשל, הניצולים אחוזי הבולמוס בלעו אחרי השחרור כמויות של מזון שלא ראו ולא טעמו בימי שבתם בגטאות ובמחנות, לקו בבריאותם ורבים מהם מתו. לאונרר"א גם לא היתה הסמכות ולא תודעת הייעוד כדי לעמוד כנגד אנשי הצבא בעניינים שנגעו למעמדם של העקורים. רק אחר-כך, כשנוצרה מעין קביעות בחייהם של הפליטים במחנות ובערי גרמניה, השתפרו גם שיטות הפעולה של אונרר"א. הג'וינט נכנס למחנות הפליטים בחסותה של אונרר"א רק באוגוסט 1945, ואילו המשלחת הארץ-ישראלית מטעם הסוכנות, בראשותו של הד"ר חיים יחיל, שאף היא פעלה באופן רשמי במסגרת אונרר"א, הגיעה לגרמניה רק בדצמבר 1945.⁵

הצבא האמריקאי והבריטי התחבטו בבעיה קשה ורחבת-היקף – בעיית האסירים במחנות, עובדי כפייה שהובאו לגרמניה ושבויי מלחמה. על-פי הערכה נע מספר הזרים האלה שהובאו לגרמניה נגד רצונם בין 7 ל- 9 מיליון איש. כאמור ביקש הצבא להיפטר ממחנה אנושי זה שדרש הזנה, טיפול והשגחה ביטחונית, החזרתם המהירה לארצותיהם נחשבה "יעד ראשי של הצבא" ו"התפקיד הראשי" של האדמיניסטרציה באזור הכיבוש

⁵ ראה את הדין וחשבון המקיף של חיים יחיל על "פעולות המשלחת הארצישראלית לשארית הפליטה, 1945-1949", ילקוט מורשת, חוברת ל', נובמבר 1980, עמ' 7-40; חוברת לא', אפריל 1981, עמ' 133-176.

האמריקאי⁶. ואמנם עד סוף 1945 שבו לארצותיהם, באמצעי תחבורה שונים, כ- 6 מיליון איש. אך נותרו, על פי הגנרל לוציוס קליי, שהיה ממונה על השלטון האזרחי מטעם מטה בעלות-הברית, כ- 500,000 עקורים באזור המוחזק בידי האמריקאים בגרמניה⁷. רוב הנשארים היו אזרחי הארצות הבלטיות, אוקראינים ומזרח אירופיים, מקצתם משתפי פעולה שחששו שיהיה עליהם לתת את הדין בארצותיהם, ומקצתם אנשים שגמרו אומר לא לשוב לארצות שבהן הושלט משטר על-פי הדגם הסובייטי. ואילו מיעוטם של העקורים, Displaced Persons (DP's), היו יהודים.

היהודים הניצולים התחלקו אף הם לקטגוריות שונות. יוצאי ארצות מערב אירופה והונגריה חזרו רובם לארצותיהם. יוצאי ארצות מזרח אירופה – פולין והארצות הבלטיות – ידעו היטב שאין להם למי ולמה לחזור, ביתם הישן נהרס ובינם ובין התושבים המקומיים קמה חומה של זרות ולעתים גם של חשבון מר. רובם החליטו אפוא שלא להתפנות והיו מיד לעקורים. היו ביניהם מי שביקשו לשוב מתוך תקווה למצוא מישהו מיקיריהם במקום או להשיב לעצמם חלק מרכושם, אך גם אלה לא ראו בצעד זה אלא ביקור בלבד. מיעוט קטן בלבד מיוצאי ארצות מזרח אירופה החליטו לשוב לארצות מוצאם לצמיתות מרצון.

עד מהרה ניצבו העקורים היהודים לפני בעיה חמורה. הם בחרו להישאר בגרמניה ובאוסטריה, בקרב מי שהמיטו עליהם את האסון. הם שוכנו בקרבת המחנות או במחנות לשעבר ממש. הם ראו במקום שבו שוחררו את נקודת היציאה לחיים החדשים. למרבה הפרדוקס ישבו העקורים היהודים במחנות עם גורמים עוינים וביניהם משתפי פעולה עם הנאצים. ולא זו בלבד, אלא שהם לא הוכרו כבעלי זהות לאומית או אתנית יהודית נפרדת, אלא נחשבו לבעלי אזרחות לאומית קודמת. השלטונות הצבאיים והאדמיניסטרטיביים המופקדים על גרמניה הכבושה טענו, שסיווגם כיהודים, כלומר על-פי דתם ולא על פי לאומיותם, יש בו משום המשך שלילת מעמדם האזרחי הלגיטימי ואימוץ קנה מידה גזעני שהיה נהוג בידי הנאצים. הניצולים פתחו במאבק הן כדי להשתחרר מסמכות גרמנית מקומית בזמן ישיבתם על אדמת גרמניה והן למען כינון מחנות נפרדים ליהודים.

מיד עם השחרור יצרו יהודים ששירתו בצבא האמריקאי המשחרר קשר עם הניצולים (ולפעמים היו ביניהם גם לא-יהודים בצבאות בעלות-הברית שגילו רגישות למצבם ולגורלם של הניצולים), ובייחוד רבנים בצבא האמריקאי וכן אנשי הבריגדה הארץ-ישראלית שהגיעו יחידים או במשלחות. בין אנשי הצבא האמריקאים היו אלה הרבנים שפעלו להקל על מצבם

⁶ ראה בעניין זה Ian J. Bickerton, "After Auschwitz: The Issue of Jewish 'Displaced Persons', 1945-46", *From the Emancipation to the Holocaust*, ed. Konrad Kwiet, University of New South Wales

⁷ Lucius D. Clay, *Decision in Germany*, New York, 1950, p. 53, *ibid*, pp. 15-16

של הניצולים, לעתים מתוך עימות עם שלטונות הצבא, וידועה פעילותו הנמרצת והנועזת של הרב אברהם קלאוזנר במחנה דאכאו באזור מינכן⁸. על-ידי החיילים האמריקאים נמסרו שמותיהם של הניצולים לקרוביהם בארצות-הברית. והלוא חיפוש קרובים, כמיהתם של הניצולים למצוא נפש קרובה בעולם, היתה אחת משאיפותיהם העזות של הניצולים, שאיפה שלא חדלה להעסיקם כל ימיהם. עם הזמן התבסס תפקיד היועץ לצבא על-יד מטהו של אייזנהאואר⁹. אנשי הצבא שגילו רגישות לעניין העקורים היהודים ועמם עיתונאים שהיו במקום עוררו את דעת הקהל האמריקאית בסיפוריהם אודות מצבם העלוב והחמור של העקורים היהודים. ההדים היו עזים כל כך עד שהנשיא החדש, הרי טרומן, שכהונתו באה לו עקב מותו של נשיא פופולרי ומבוסס בעמדתו, החליט לשלוח את אירל ג' הריסון, משפטן בעל שם ומעורה בענייני הפליטים, כדי לבדוק את מצבם של העקורים היהודים בגרמניה.

המפגש עם אנשי הבריגדה נשא אופי אחר. אנשי החי"ל, שבסיסם היה בצפון איטליה, נתקלו באקראי בניצולים יהודים קודם באיטליה ואחר-כך, מאז יוני 1945 גם באוסטריה. באותו הזמן החלו חיילים לפקוד את מחנות העקורים, כדי לחפש קרובים וניצולים. אבל קשר יזום עם העקורים נוצר כשהתחילו אנשי החי"ל להעביר בשיטתיות ניצולים ולרכזם באיטליה. ביוני הגיעה משלחת רשמית של החי"ל, בראשותו של אהרון חוטר-ישי, למחנות בבווריה. אנשי החי"ל נתנו את דעתם על הצורך לעבוד בקרב ציבור הניצולים בתחומי ההתארגנות והסעד, ולמנוע את החזרתם וחזרתם של העקורים לארצות מוצאם, ומעל לכל כיוונו את מעשיהם ליצירת הקשר בין הניצולים לארץ-ישראל, וראו בציבור הניצולים עתודה פוטנציאלית לעלייה. הניצולים נסערו מעצם המפגש, מעצם הופעתם של יהודים צעירים מארץ-ישראל במדים עם סמלים לאומיים יהודיים, שהושפלו כל-כך, ועתה הם נישאים בגאווה בידי חיילים המדברים עברית ומקצתם גם יידיש. רבים מיהודי פולין וליטא היו קשורים לארץ, לא קשר רעיוני פוליטי בלבד, אלא גם קשר של ממש על-ידי קרובי משפחה שעמם ביקשו ליצור קשר על-ידי אנשי החי"ל.

ב. "הבריחה" וחלקה בקורות שארית-הפליטה

תנועת "הבריחה" בפולין נוצרה ספונטנית כמעט במקומות אחדים אחרי השחרור. יוזמי התנועה הזאת ומפעיליה הראשונים היו פרטיזנים ולוחמי הגטאות בעלי רקע ציוני וחלוצי.

⁸ על פעילותו של אברהם קלאוזנר ורבנים אחרים בצבא האמריקאי ראה Alex Grobman, *The American Jewish Chaplains and the Remnants of European Jewry*, 1981, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

⁹ חיים גניז, *יועץ ומקים*, תל-אביב, תשמ"ז, על היועצים היהודים לצבא האמריקאי ושארית הפליטה (להלן – גניז).

ראשוני המשתחררים במזרח אירופה, ובייחוד גרעין פרטיזנים מווילנה שבו פעל אבא קובנר, התחילו מיד עם השחרור לחפש קשר לארץ-ישראל ודרכי-עלייה¹⁰. מעגל האנשים האלה, שנפשם היתה קשורה מימים ימימה במפעל החלוצי הארץ-ישראלי, התרחב עם התקדמותו של הצבא האדום מערבה. נוספה עליו הקבוצה החשובה של לוחמי גטו ורשה, וביניהם יצחק (אנטק) צוקרמן, ועד מהרה הצטרפו לגרעין זה גם פליטים "אסיאתים", ראשוני הרפטריאנטים ששבו מברית-המועצות ותרמו רבות להפעלתן של התחנות בדרך "הבריחה" ולשיקום גרעינים מאורגנים של תנועות-הנוער הציוניות והחלוציות בפולין, וכן להשבתם של ילדים שהוסתרו בקרב לא-יהודים לקרוביהם או למסגרת יהודית מאורגנת.

ואולם בשלב הראשון היתה "הבריחה" תנועה קטנת ממדים, של בעלי זיקה ציונית איתנה ששחררו בליטא ובפולין ויצאו בדרכי עקיפין לרומניה ולצ'כוסלובקיה. עד דצמבר 1945 יצאו בתנועת "הבריחה" כ- 35 אלף צעירים מערבה, לפני רובם המכריע נשואות לארץ-ישראל. שינוי מרחיק לכת התחולל בממדיה של התנועה ובשיטות פעולתה עם שובם של זרם רפטריאנטים מברית-המועצות לפולין. משלהי 1945 עד סוף יוני 1946 הגיעו מברית המועצות כ- 180,000 יהודים, שכוונו ברובם לשטחים שסופחו לפולין במערב ורוקנו מתושביהם הגרמנים. עד כה לא נחקרו לעומקם אופיו והלכי-רוחו של מחנה אנושי זה, השונה מבחינות רבות מציבור ניצולי המחנות והפרטיזנים. ניצולי השואה היו כמעט כולם בודדים ומיותמים, ואילו בין השבים מברית-המועצות היו רבים בעלי משפחות, על ילדיהם וקשישיהם. נראה שרוב החוזרים הללו היו שבעי נדודים וביקשו לשוב בפולין לשגרת חייהם. ואולם בעקבות קבלת-הפנים העוינת של האוכלוסייה הפולנית נעשו עד מהרה השבים לפליטים המבקשים להימלט מן המקום. נוסף על כך עז היה הרצון להתאחד עם שרידי משפחותיהם שמחוץ לפולין, בייחוד לאחר שראו בעיניהם את קהילות ישראל החרבות והשוממות מאדם. ההתנכרות והאנטישמיות שנתקלו בה מי ששבו לפולין, ומסע רציחות של יהודים שבמהלכו נרצחו עד סוף 1945 350 נפש, ובייחוד הפוגרום שהתחולל בקיילצה, ביולי 1946 ובו נטבחו 42 ניצולים ובכללם נשים וילדים, הם שהכריעו את הכף בקרב המהססים בעניין עזיבת פולין. בספרות הפולנית, שהתעלמה זמן מה לחלוטין מן המסע האנטי-יהודי שהתנהל אחרי מלחמת העולם השנייה, יש עתה נטייה לראות ברצח היהודים חלק ממלחמת אזרחים שפקדה את פולין בשנות 1944-1947 ובפוגרום בקיילצה – פרובוקציה שביצעו הסובייטים מטעמים פוליטיים. למעשה התנקש הימין המאורגן והחמוש בזמן מלחמת האזרחים בפולנים שהיו בעלי תפקידים בכירים במנגנון החדש ובפעילים של המפלגה הקומוניסטית, ואילו את היהודים רצחו בלא הבחנה משום היותם יהודים. עניין הפרובוקציה

¹⁰ ראה בעניין זה את הפרק הראשון בספרו של יהודה באואר, *הבריחה*, תל-אביב, תשל"ה.

הסובייטית לא הוכח בוודאות, מכל-מקום, המניע לפוגרום היה עלילת-דם, ובטבח נטלו חלק אלפי פולנים משולהבים וצמאי דם.

גם המפגש עם הגרעין הציוני הפעיל של אנשי מחתרת ולוחמים לשעבר שנשאו את רעיון היציאה עורר את השבים לצאת מפולין. בחודשים ינואר-אוקטובר יצאו בדרכי "הבריחה", המאורגנת היטב וזוכה להסכמה שבשתיקה של הממשלה, למעלה מ- 78,000 נפש. בסך-הכל עזבו את פולין ויצאו לאוסטריה, לגרמניה ולאיטליה כ- 130,000 יהודים¹¹. מדובר כאן בתנועה המונית של אנשים, שרובם עשו את דרכם ברגל וצרור קטן בידיהם, גנבו גבולות והובלו ליעדיהם בידי אנשי "הבריחה". בשלבים מאוחרים של תנועת "הבריחה" עמדו בעמדות הפיקוד בפולין ובתחנות המפתח העיקריות שליחים מן הארץ, שהראשונים שבהם החלו להגיע בספטמבר 1945. אך את העבודה העיקרית עשו החיילים האפורים של "הבריחה", הלוא הם אנשי תנועות-הנוער הציוניות. הג'וינט סייע לתנועה במשאבים, ובעקבות הזרם הגואה מפולין נעו פליטים גם מצ'כיה, מהונגריה ומרומניה. "הבריחה" היתה אחת מנדידות האוכלוסין הגדולות, שניתקה את עצמה מעברה ופניה נשואות לעתיד לוטה בערפל.

צבאות בעלות-הברית המוצבים בגרמניה ובאוסטריה לא ראו את תנופת "הבריחה" בעין יפה, והמנגנון האדמיניסטרטיווי הבריטי תקף בחריפות את כניסת היהודים לתחומם. למעשה לא היו היהודים הפליטים היחידים שחתרו ממזרח למערב. חוץ מבני ארצות המזרח שביקשו להימלט מן המדינות שלבשו צביון קומוניסטי, וביניהם שיעור ניכר של משתפי פעולה עם הנאצים, הגיעו לגרמניה גם מיליוני תושבים גרמנים שגורשו או נמלטו מארצות המזרח והבלקן. אך עיקר התנגדותו של הצבא ותלונותיו על הקשיים בטיפול בפליטים כוונו נגד היהודים. העימות עם הצבא היה חמור. עוין במיוחד היה הגנרל האמריקאי, ג'ורג' פטון, שעמד בראש המחנה השלישי בבווריה. הוא ראה בפליטים היהודים "תת אדם", סירב לאפשר לבאים להיכנס למחנות ולהקציב להם מנות מזון ולא נרתע מלהורות על גירושם אל מעבר לגבול והתעלם מהפצרותיו של הממונה עליו, הגנרל אייזנהאור¹². עוד באוקטובר 1945 הוחלף פטון ואייזנהאור עצמו הביע בזיכרונותיו את הזדעזעותו למראה הזוועות שנתגלו במחנות הנאציים, אך ציין "שהם – כלומר העקורים היהודים – לא היו מסוגלים עוד לעזור לעצמם. כל דבר היה צריך לעשות למענם"¹³.

¹¹ על שלב היציאה ההמונית בדרכי "הבריחה" ראה י' כהן, "הבריחה הגדולה מפולין

1945-1947", אנציקלופדיה של גלויות, כרך שנים-עשר, וארשה ג', ירושלים, תשל"ג.

¹² גניז, (לעיל הערה 9), עמ' 15.

¹³ Dwight D. Eisenhower, *Crusade in Europe*, New York, 1952, p. 485

לאור הדברים הללו נודעה חשיבות עצומה לדין-וחשבון שמסר אירל הריסון, באוגוסט 1945. דבריו של הריסון, שתנאי חייהם של העקורים היהודים תחת הכיבוש האמריקאי אינם שונים מתנאי חייהם במחנות הנאציים, חוץ מן העובדה שאין הורגים בהם עוד, היא כמובן הפרזה משוועת. אך בדיעבד זעזעו הדברים האלה את דעת הקהל, והצבא, שראה בעקורים מטרד מייגע, נאלץ עתה לתת את דעתו על המתרחש במחנות ועל מצבם של העקורים היהודים, להיות קשוב לדעת הקהל ולזרוע הפוליטית ולהטות אוזן לעצותיהם של היועצים היהודים שעל-יד המטה ולתלונותיהם. בעקבות ההדים שעורר הדוח בדעת הקהל והביקורת הקשה שנמתחה בעיתונות ובקונגרס, הופרדו היהודים מקבוצות אתניות אחרות בציבור העקורים והותרה כניסתם של יהודים רבים יותר ויותר מן המזרח. בסופו של דבר נאלץ הצבא להשלים עם ריבוי הפליטים היהודים ב-1946, לאחר שלא עלה בידו לשכנע את הזרוע הפוליטית הקובעת בווישינגטון. הפליטים החדשים הרבים הביאו מצד אחד לגיוון ולנורמליזציה במסגרת חייהם של העקורים ובמבנה הדמוגרפי של המחנות, אך מן הצד האחר נדרשו העקורים לעתים להתחלק עם הבאים במנות המזון שלא גדלו כמעט ובמקום הצר שלא הורחב, למרות הזרימה ההולכת וגוברת של פליטים חדשים.

ג. עולמם של הפליטים

העקורים חיו במחנות חיי יום-יום נעדרי גיוון ותקווה. גרו בצפיפות, על-פי-רוב באולמות גדולים, בלא פינה פרטית, בלא חדר משפחה, מזונם אחיד ודל, לבושם חסר צורה. בדרך-כלל גילו יזמה מעטה בלבד ורבים לא רצו לעבוד. לדבריהם, די להם שהכריחו אותם לעבוד לפנים – עתה הגיע תורם לנוח. נטו לרגוז ולא נתנו אמון בזרים וגם אל חבריהם ואל הוועדים והמוסדות שבקרבתם התייחסו בחשד. רבים פרקו עול משמעת, היו שחיפשו פורקן מיני והיו ששלחו ידם בספסרות ובמסחר במטבע חוץ. מקצת מן הפליטים עזבו את המחנות והסתננו לתוך היישובים הגרמניים העירוניים. מתוך למעלה מ-130 אלף עקורים יהודים שהיו באזור הכיבוש האמריקאי ישבו בסוף 1946 כ-73% ב-64 מחנות ו-27% היו מפוזרים ב-143 קהילות עירוניות. מדי פעם בפעם אירעו התנגשויות עם גרמנים, ומדי פעם בפעם הכריזו העקורים על שביתות וכינסו אספות פומביות קולניות כדי להביע את מחאתם על המתרחש במחנות ואת זעמם כלפי ממונים שלא היו לרוחם. השליחים מן הארץ, שהגיעו למחנות כדי להתוודע אל שארית-הפליטה ולעמוד על קנקנה, שבו ארצה ברובם בלב כבד, ותיארו דמות של חברה אנושית שנפגעה בנפשה, ואפשר שנפגעה בלא תקנה והיא עלולה להיות למעמסה על היישוב. ואולם איש מהם לא הציע לוותר על עלייתם. ברור היה שקליטתם היא חובתו של

היישוב וחלק מתכניתה הפוליטית של הציונות. אך התעוררו ספקות אם יוכל היישוב להיבנות מחומר אנושי זה, שלא עבר הכשרה ואינו חלוצי במהותו, ורובו ציבור מהגרים סתם בלי מוטיבציה גבוהה, מעין ערב רב, או "אבק אדם". הטיעון הזה לא הושמע ברבים, אלא בוטא בצנעה, במסגרות מפלגתיות פנימיות¹⁴. גם שארית-הפליטה עצמה לא ראתה את דמותה בעיניים חיוביות ואופטימיות, ותהתה גם היא אם יוכלו אנשיה להשתלב בחברה אנושית יוצרת ולהתגבר על האותות שנתן בהם העבר. ראוי להביא כאן את דעתו של בן גוריון שביקר באוקטובר 1945 במחנות בגרמניה, כחצי שנה אחרי השחרור. בן גוריון ביקש לבדוק אם שארית-הפליטה יכולה לקדם את יעדיה של הציונות ואת המערכה המדינית של היישוב. מן הבחינה הזאת פעל בשני מישורים: השתדל אצל המפקדים הבכירים בצבא האמריקאי וראה באזור האמריקאי בסיס מתאים להפעלת לחץ פוליטי אפקטיווי כדי להשיג אוטונומיה רבה ככל האפשר ליהודים שיודרכו בידי שליחי היישוב, ואילו בפגישותיו עם שארית הפליטה ביקש לעמוד על טיבם ולדעת, אם ניתן להפעילם בהתמודדות הפוליטית הצפויה. משנתוודע אליהם קבע, שרובם "יהודים יקרים, ציונים יקרים – עם אינסטינקטים ציוניים עמוקים, עם נכונות לעבור מחדש את כל הצרות האלה – אם זה נחוץ לציונות – עם להט לאחדות, להט להצלת עם ישראל"¹⁵. גישתו של בן גוריון, שבחן את התועלת שניתן להפיק מן הניצולים למען הציונות ואת האפשרויות לרתום את המחנה האנושי הזה למאבק קשה וממושך, עוררה לפעמים התנגדות, ומנהיגים אחדים, ביניהם יצחק גרינבוים, טענו, שאין להטיל על אנשים שעברו דרך ייסורים קשה כל-כך תפקיד אינסטרמונטלי במאבקים הפוליטיים של הציונות, אלא יש לדאוג קודם-כל לשיקום גופם ונפשם. אחדים מאנשי החי"ל ייחסו בזיכרונות ובדיווחים חשיבות מכרעת לעבודתם בקרב שארית-הפליטה בעיצוב פעילותם של השרידים במערכת הפוליטית. לפעמים מתקבל הרושם שהחי"ל הוא שהפיח רוח חיים בציבור שהיה כחומר ביד היוצר והוביל אותו בדרך הרצויה והנכונה. אין ספק שלמפגש של אנשי החי"ל עם שארית-הפליטה ולהדרכתם של החיילים ושליחי היישוב היה חלק נכבד בתהליך גיבושם של הפליטים במסגרת ציבורית.

ועם זאת יש לראות תרומה זו והשפעתה על דמותה הרוחנית והפוליטית של שארית הפליטה באופן מפוכח ובפרופורציות הנכונות. כפי שמתברר מתעודות ומסמכים מקוריים שעד כה ניתן להם פרסום מועט בלבד, גם בהתארגנות הציבורית והפוליטית, כמו בתחום "הבריחה", התחילו אנשי שארית-הפליטה לפעול לפני המפגש עם החי"ל ומעורבותו.

¹⁴ראה, בין השאר, את מאמרו של יחיאל וייץ, "שארית הפליטה בדיוניהם ושיקוליהם של חברי הנהלת הסוכנות ממאי 1945 עד נובמבר 1945", ילקוט מורשת, חוברת כ"ט, מאי 1980.

¹⁵ שם, שם.

הפרסומים הראשונים של הניצולים ברוח ציונית הופיעו עוד לפני השחרור ובימי השחרור הראשונים. שמות הפרסומים האלה הם בעלי משמעות: "ניצוץ" ו"תחיית המתים"¹⁶. בקאופרינג, מחנה בת של דאכאו, החלה התארגנות ציבורית ופוליטית שבראשה עמדו ותיקי הציונים מקובנה – הד"ר זלמן גרינברג, הד"ר שמואל גרינגהאוז ולייב גרפונקל. בבוכנוולד המשוחרר התארגנה קבוצה שממנה צמח אחד הביטויים המקוריים של פעילות עצמית של שארית-הפליטה – קיבוץ בוכנוולד, שהיה בארץ, אחרי גלגולים, לגרעין של הקיבוץ נצר סירני. ב-27 במאי 1945 התכנס מפגש של מאות אנשי שארית-הפליטה בבית-החולים סנט אוטיליין בהשתתפותם של נציגי הצבא ואונרר"א. כעבור חודש הוקם הוועד הראשון של אנשי שארית-הפליטה באזור האמריקאי המשוחרר בגרמניה. בברגן-בלזן, באזור הבריטי, שהתרכז בו באותו הזמן מספר ניצולים שווה בגודלו למספר הניצולים היהודים שבאזור השליטה האמריקאי, הקים יוסף (יוסלה) רוזנזפט ועד, וניהל את ענייניו ביד רמה. העיתונות של שארית-הפליטה, הן המרכזית, שראתה אור במינכן, והן המקומית, שהופיעה בחלקי גרמניה השונים ובאיטליה, משקפת מגוון של דיונים ורעיונות וחשבון-נפש ברוח לאומית-ציונית.

החי"ל לא הוצב בגרמניה ותקופת שהותו באירופה בכלל נסתיימה בשלב מוקדם יחסית. אנשי החי"ל שהוטל עליהם להישאר באירופה השתלבו במשלחת הארץ-ישראלית, והמשלחת אכן מילאה תפקיד מכריע בתנועתה של שארית-הפליטה מארץ לארץ, בתגובות ובמבצעים פוליטיים מאורגנים ומעל לכל-בהעפלה ארצה. אנשי המשלחת סייעו בארגון מערכת החינוך במחנות והביאו עמן לריקנות הרוחנית של המחנות מן האווירה וההווי של ארץ ישראל. חלק ניכר מאנשי המשלחת הארץ-ישראלית או רובם היו חברי המפלגות והזרמים הקיבוציים. יש גורסים, שבעקבות החדרת הרעיונות הפוליטיים הפרטיקולריים גברה היריבות הפוליטית ונתחדד הפילוג הפנימי במחנה הציוני, מקום שהיתה בו נטייה טבעית לאחדות ולשותפות גורל. אין ספק שהשליחים הכניסו רוח של פרטיקולריזם פוליטי ויריבות סיעתית, אך דומני שהחינוך הרעיוני הפוליטי הייחודי תרם גם להגברת הזיקה לזרם הספציפי, תופעה שבסופו של דבר חיזקה את כוחה של הציונות בכללה. על-פי ההיסטוריון קופל פינסון, היו אלה השליחים מן הארץ שהטיפו לפליטים והחדירו בלבם קנאות ציונית¹⁷.

¹⁶ זאב מנקוביץ, אידיוולוגיה ופוליטיקה בשארית הפליטה באיזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה 1945-1946, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1987 (להלן – מנקוביץ).

¹⁷ Koppels S. Pinson, "Jewish Life in Liberated Germany: A Study of the Jewish DP's", *Jewish Social Studies*, Vol. 9, No. 2, April 1947

ד. ההנהגה ומגמות רעיוניות

הושמעה כאן הדעה, שבגלל הנאמנות הפוליטית הפרטיקולרית והמשמעת שקיבלו עליהם נמנעו מנהיגיה של שארית-הפליטה ואישיה המרכזיים מלהשמיע את קולם ולא נעשו מנהיגים ביישוב ובישראל לאחר עלייתם. סבורני שבהנחה זו, שאינה חסרה גרעין עובדתי, כרוכות גם אי-הבנות רבות. לשארית-הפליטה לא היתה מנהיגות מוכרת ומקובלת. ראשי הוועדים במישור כללי ומקומי הצטיינו בארגון מבצעים ובסידור דפוסי החיים הפנימיים במחנות ובריכוזי המגורים של העקורים, אך לא היו להם לא הדחף ולא בשורה רעיונית פוליטית חדשה שסביבם יכלו ללכד את שארית-הפליטה ולהנהיגה. בין הניצולים שנמנו על המחותרת החלוצית והיו מפקדים בארגוני לחימה ובתנועה הפרטיזנית היו כמה אישים שהיו מקובלים בזכות עברם וניחנם גם בכישורים שעשאו מנהיגות ציבורית. אלה אכן שימשו כמנהיגיהם של מקצת מן הניצולים. הידועים בחבורה היו אבא קובנר ויצחק צוקרמן. קובנר היה ממעצבי "הבריחה" והניח את היסוד להקמת "חטיבת שרידי מזרח אירופה", ונראה שהיה בין היוזמים, ושמה היוזם העיקרי, של קבוצת "נקם", שניסתה לבצע פעולות נקמה בגרמניה, אך התפרקה אחרי זמן קצר. יצחק (אנטק) צוקרמן התרכז בפעילות בתנועתו ותרם לפתיחת דרכי "הבריחה" ולגיבוש דמותו של הגרעין החלוצי שהתרכז בפולין אחרי המלחמה. שני אלה, כמו גם צביה לובטקין, חייקה גרוסמן, אברהם-אדולף ברמן, חיים לזר, האחים לידובסקי ואחרים, היו חברי תנועות-נוער ומפלגות וייצגו את תנועותיהם במחתרת. ואף-על-פי שאחדים גיבשו דעות פוליטיות שונות על-פי ניסיונם בתקופת המלחמה והשואה, קיבלו רובם את הוראותיהם של המוסדות הממונים בארץ, בקונסטלציה הפוליטית המורכבת ששררה ביישוב, בלא עוררין. מן הבחינה הזאת היתה ה"חטיבה" יוצאת דופן ועל כך נעמוד בהמשך. על-כל-פנים, הפעילים המרכזיים הללו הטביעו את חותמם על יוצאי התנועות החלוציות שבקרב השארית בפולין, אך רובם לא המשיכו עם הזרם הכללי ההמוני של הפליטים אל גרמניה, אוסטריה ואיטליה, ולא ניסו כלל להעמיד את עצמם בתורת מנהיגים של כלל שארית-הפליטה. קובנר עלה ארצה דרך איטליה כבר באוגוסט 1945, פגישתו עם אנשי הבריגדה והדברים שנשא לפנייהם בטררוויזו, כחודש לפני עלייתו, הותירו רושם עז¹⁸, ואפשר שראו בו מנהיג לעתיד. יצחק צוקרמן כיוון את עיקר פעילותו לעבודה בקרב הניצולים בפולין ולייצוגם של היהודים כלפי השלטונות הפולניים¹⁹. ב-1947 עלה ארצה. אחדים בלבד

¹⁸ ראה תיאור המפגש ב"רומן הבריגדה" של חנוך ברטוב, פצעי בגרות, תל-אביב, תשכ"ה;

יהודה טובין, בין הסניו והבונקר במילא 18, תל-אביב, 1988.

¹⁹ יצחק צוקרמן, יציאת פולין, בית לוחמי הגטאות, 1988.

מן הפעילים שבקרב הניצולים פנו לחיים פוליטיים בארץ וביניהם, אברהם ברמן, חייקה גרוסמן, דב שילנסקי, אברהם מלמד.

ואף-על-פי שלא ניתן לדבר על מנהיג או מנהיגות כללית של שארית-הפליטה, יש מקום לציין קבוצות בעלות אופי אליטיסטי שהשפיעו על דרכה הרעיונית של שארית-הפליטה ועל צעדיהם של רבים מאנשיה. קבוצה מובהקת כזאת היו הפעילים והמדריכים של תנועות-הנוער ובייחוד אנשי התנועות הוותיקים שהשתלבו בתקופת המלחמה במסגרות שונות של המחותרות או שהו בברית-המועצות. משנסתיימה המלחמה נרתמו הפעילים האלה לשיקום תנועותיהם, מקצתם מילאו, כאמור, תפקיד מרכזי בשורות "הבריחה" ומקצתם קיבלו עליהם תפקידי הדרכה של קבוצות נוער וקיבוצים. שלא כקיבוצי ההכשרה לפני המלחמה, שבהם כונסו בוגרי תנועות-הנוער החלוציות וחלוצים סתם לפני עלייתם, היו הקיבוצים שהתארגנו אחרי המלחמה, בארצות כיבוש לשעבר או בארצות שבהן קמו ריכוזים של שארית הפליטה, בית לצעירים וצעירות בודדים שחיפשו מסגרת של צוותא רחבה יותר שתבוא במידת-מה במקום המשפחה ומסגרות חברתיות אחרות שאבדו. היו שהצטרפו לקיבוץ בעל צביון רעיוני או פוליטי מסוים במקרה, והיו שהצטרפו לקיבוץ על-פי זיקתם הפוליטית, שלהם או של בני משפחתם. המדריכים שעמדו בראש הקיבוצים האלה ביקשו לחנך את חבריהם לדרך חיים שיתופית ולהקנות להם תודעה רעיונית ונאמנות לזרם שייצגו. הם לא היו אנשי חינוך, ואת מלאכתם עשו על פי נטיית לבם והבנתם, שהיתה בעיקרה אינטואיטיבית, כמוהם כמדריכי תנועות-הנוער לפנים. הם חיו עם חבריהם וחניכיהם במחיצה אחת וקנו את אמונם ומסירותם. הקיבוצים האלה היו מיעוט בקרב שארית-הפליטה ושיעורם לא עלה בדרך-כלל על עשרים אחוזים, אך הם היו היסוד המאורגן, ששימש דוגמה ועמד בראש המפעלים השונים ובמרכז ההיערכות הפוליטית. המדריכים, שמספרם הגיע למאות אחדות, מילאו תפקיד חשוב ביצירת קשר בין השליחים הארצישראלים ובין הניצולים. השליחים התקשו למצוא שפה משותפת עם הניצולים שבלבם משקעי העבר, והמדריכים הוליכו את דברם. סמכותם של המדריכים היתה רבה יותר גם מסמכותן של הנהגות התנועה שהיו רחוקות מבעיותיהם היומיומיות של הניצולים במחנות ובקיבוצים. באניות המפעילים ובייחוד במחנה קפריסין, היו עמם המדריכים, ולא אנשי הנהגה ולעתים גם לא שליחים, ואלה הנהיגו דרכי התנהגות ומשמעת, עיצבו מסגרות ארגוניות בתנאי הבדידות והמצוקה החמורות שאליהן נקלעו עשרות אלפים באי הגירוש, וקיבלו החלטות קשות במצבים גורליים²⁰. חלק ניכר מן הקיבוצים הללו התפזרו עם הגיעם ארצה, אך היו גרעינים שהצטרפו בארץ לקיבוצים קיימים בתורת השלמה, ואחדים ייסדו קיבוצים חדשים.

²⁰ נחום בוגנר, *מחנות הגירוש בקפריסין*, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה,

האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1986.

מגמה אחרת שבאה לידי ביטוי בפעילותם של ראשי שארית-הפליטה היא המגמה לאחדות עם ישראל. בשלב מוקדם נוצרה ה"חטיבה של שרידי מזרח אירופה". מבחינה כלשהי היתה המסגרת הזאת מעין המשך לארגוני הלחימה שליכדו סביבם אנשי תנועות מזרמים פוליטיים שונים ויריבים. על פי תפיסתו הכעין קטסטרופולית של אבא קובנר, שהניח את היסוד לתנועה הזאת, יצאו שרידי היהודים מארצות אירופה הכבושות ויהודי העולם החופשי מן המלחמה כעם הנתון במצור, שחרב השמד עדיין מונחת לו על צווארו ומוטל עליו, אם חפץ חיים הוא, להיערך להתגוננות. ולפיכך יש לדחות את חילוקי הדעות הפוליטיים, את ההשקפות שיש להן אחיזה בתפיסות עולם אוניברסליות, מפני המאבק הצפוי לחיים או למוות²¹. האם התקבלו הנחותיו של קובנר? נראה שאפילו בקרב מייסדיה של ה"חטיבה" היו ספקנים, ורבים יותר לא הצטרפו אליה כלל, על-כל-פנים, המתינו לרגע שבו ניתן יהיה לשוב ולהניף דגלים ולהחזיק בדעות שמקורם בתפיסות רעיוניות מן העבר. לדעתה של פרופ' אניטה שפירא, נכשלה חתירה זו לאחדות, עקב ההוראות שנתקבלו מן הארץ והשפעתם של השליחים מטעם הזרמים הפוליטיים השונים. אמנם אין להתעלם ממשקלם של גורמים אלה, אך יש לזכור שבקרב חבורת הניצולים היו ותיקי הזרמים הפוליטיים נאמנים בכל מאודם לדרכם הרעיונית המסורתית. באשר לחתירה לאחדות במסגרת ה"חלוצ האחיד" בקרב שארית-הפליטה, בייחוד בגרמניה, הועלתה הטענה, שלמעשה לא היו תמיד עיניהם של נושאי הרעיון הזה נשואות לאחדות המבטלת מחיצות באמת ובתמים, אלא היה כאן ניסיון של מפא"י לנצל את הכמיהה לאחדות למטרותיה הפוליטיות.

האם היתה אידיאולוגיה מאחדת לשארית-הפליטה? אם אידיאולוגיה משמעה מכלול של השקפות ורעיונות בעניינים פוליטיים וחברתיים – הרי שלשארית-הפליטה לא היתה שותפות אידיאולוגית. עם זאת אימצה לה שארית-הפליטה רעיונות, דעות ואמיתות שבבעו מניסיונה וממצבה.

נעמוד כאן על שניים מן הרעיונות הדומיננטיים הללו ועל דרכי מימושם. אחד מהם הוא הדחף לנקמה, נושא שעדיין לא פורסמו אודותיו התעודות המעטות והעדויות שבידינו. יש להבחין בין התפרצויות נקם ספונטניות שביצעו קבוצות או יחידים מיד אחרי השחרור כנגד אנשים שהתאכזרו כלפי אסירים ונרדפים, ובין המגמה להקנות למבצע הנקמה מסגרת מתוכננת ומאורגנת. מטבע הדברים היה הרעיון והביצוע נחלתם של מעטים. ידוע שחוליות מבצעיות מטעמו של גוף מאורגן יצאו לשטח. תוכננו מבצעים ומקצתם גם הוצאו אל הפועל, אך התארגנות זאת לא האריכה ימים ולא הוליכה למעשים גדולים של ממש. ואולם לא בשל היעדר מוטיבציה או קשיי ביצוע נתפרק הארגון. גרמניה ואוסטריה היו שריונות אחרי המלחמה

²¹ ראה בעניין זה את המסה המאלפת של אבא קובנר "שליחותם של האחרונים", על הגשר

הצר, תל-אביב, 1981, 30-37.

בתוהו ובוהו ובלא מערכת של פיקוח יעילה. הדעת נותנת אפוא שעניין הנקם לא התפתח למסע רחב של פעילויות מטעמים אחרים. לניצולים לא היו הכלים לא כדי להתחקות אחרי הפושעים ולא כדי לבנות מערכת שיפוטית חשאית ולהוציא אל הפועל פסקי-דין. לא היה להם סיכוי אלא לפגוע בקבוצות של פושעים, כגון שבויי הס"ס. כללו של דבר נראה, שהצורך לפגוע באנשים שאשמתם לא הוכחה בוודאות בלמה את התפתחותו של מסע הנקמה. ידוע גם ששליחי היישוב והחי"ל באירופה הסתייגו מרעיון הנקמה הלא מבוקרת ומדרכי ביצועו, ועלה בידם להטיל מרות ולבלום את הפעולה.

עניין מרכזי שעליו נתנה שארית-הפליטה את הדעת היה יעד ההגירה. בשאלה הזאת התעוררו כאן חילוקי דעות בין החוקרים ולא בפעם הראשונה. השאלה שעליה חלוקות הדעות היא, האם היתה השארית ציונית במהותה, או כפי שטוענים אחדים, הניצולים בחרו לעלות לארץ-ישראל עקב נעילת שעריהם של יעדי הגירה אחרים בעולם²². יש שמסתמכים על סקרים שנעשו שבועות או חדשים מעטים אחרי השחרור, ומבקשים להסיק מהם מסקנות וללמוד על הלכי-הרוח בקרב הניצולים. אם ניתן את דעתנו על האופי האמורפי, הראשוני, של הציבור הזה ונעקוב אחרי התהליך הדינמי של התגבשותו בבין, שלא ניתן ליחס משקל רב לסקרים הראשונים ומוטב לבחון ביתר כובד-ראש את הדעות שבאו לידי ביטוי בעיתונות של שארית-הפליטה, במכתבים, בתשובות לוועדות החקירה, ברשמים של שליחים וכו'.

כאמור, בתחילה היה הרצון להתאחד עם קרובי משפחה בעולם מניע רב עצמה והוא משתקף במשאלותיהם של הניצולים. אילו היו שערי ארצות-הברית פתוחים בשבועות ובחודשים הראשונים, ייתכן שרבים מן המשוחררים היו בוחרים ללכת למקום שבו היה להם קרוב או מודע. אחר-כך נעשה חשבון-הנפש והופקו מסקנות ולקחים מן האסון שפקד אותם. הציונות של שארית-הפליטה לא היתה אידיאולוגית שיטתית, והאספקט הרעיוני לא עמד במרכז תפיסתם הציונית, אלא בראש ובראשונה הכמיהה למולדת ולבית ולפתרון עתידם כיהודים וכעקורים. בן-גוריון צדק כשאמר, שאנשי שארית-הפליטה הם אנשים בעלי "אינסטינקטים ציונים", ומאחר שבחירתם הציונית היתה דרך חיים המושתתת על ניסיון מר, דבקו בה בקנאות והיו נכונים למעשי הקרבה קיצוניים למען הגשמתה. השאיפה הציונית באה לידי ביטוי חד-משמעי בעת ביקורם של אנשי הוועדה האנגלו-אמריקאית של ועדת "חבר הלאומים" (אונסקופ) ואלה נשתכנעו שרוב רובם של הניצולים מבקשים לעלות לארץ-ישראל. יש טוענים, שאנשי שארית-הפליטה ביטאו את שאיפתם לציון כשאיפה פוליטית עקרונית, ולא דווקא כבחירה וכדרך אישית. אלא שהטענה הזאת אינה עומדת במבחן המציאות. שום ציבור אנושי, גם זה הנתון במצוקה גדולה ביותר, אינו בוחר את ביתו ואת ארצו בלי שכנוע

²² דיון מקיף על בעיית האידיאולוגיה של שארית הפליטה ומניעיה ראה מנקוביץ' (לעיל הערה 16).

עמוק והכרעה נוקבת. בעשורים אחרונים ראינו, שיהודי פרס או יהודי ארגנטינה, שנאלצו להימלט ממקומותיהם כשנרדפו על נפשם כיהודים, לא בחרו במדינת ישראל כמקום מושבם. אכן שערי ארצות-הברית היו נעולים בפני רוב הפליטים היהודים עד שנות ה-50 הראשונות, אך לעומת זאת היו פתוחות לפניהם ארצות דמוקרטיות במערב אירופה כגון צרפת, בלגיה, הולנד ואיטליה, ומעטים יחסית בחרו להגר אליהן ולקבוע בהן את ביתם²³.

השקפת עולמם של אנשי-הפליטה עמדה על כמה אמיתות אלמנטריות ופשוטות שבהן דבקו רבים בכל מאודם. נראה שנזקקו לאמונה כזאת ולזימון של יישוב נאבק, הפותח לפניהם את הארץ ומכריז שהארץ היא ארצם, ולא זו בלבד שמותר להם לבוא אליה, אלא שהיא למעשה נוצרה למענם והיא המענה למצוקתם. רבים מן הניצולים חשו שבארץ יוכלו לשוב ולזקוף את גבם ולבנות חיים חדשים מלאים. לשם כך היו נכונים לבוא לארץ השרויה במצב של מלחמה, וללכת למחנה לקפריסין, ולהכשיר את עצמם לגיוס בעודם בדרך, ולעבור מן האניות למחנות צבאיים ולחזית המלחמה. כשני-שליש מכרבע מיליון אנשי שארית-הפליטה עלו בדרכים שונות ארצה, ודרך קליטתם וכניסתם לחיים בארץ היא פרשה אחרת שיש לייחד לה מקום נפרד.

הסוגיה האחרונה שיש לתת עליה את הדעת נוגעת למשקלה של שארית-הפליטה במערכה המדינית על תקומתה של מדינת ישראל. שאלה זו היא שנויה במחלוקת. חוקרים וגורמים ציבוריים, הנוטים להמעיט מחשיבותה של המערכה המדינית הציונית על הקמת מדינת ישראל בשנים 1945-1948 ומייחסים את כל ההישגים האלה למסע הטרור של ארגוני המחתרת בארץ, נוטים מטבע הדברים להפחית מערכו של המאבק המדיני בכלל, ולפיכך גם מתרומתה של שארית-הפליטה. היו שטענו, שהשואה לא זו בלבד שלא סייעה להקמתה של מדינת ישראל, אלא שתוצאותיה העמידו בסימן שאלה את הסיכוי להקמת המדינה וסיכנו בצורה חמורה את הסיכוי להגשמת שאיפותיה של הצינונות²⁴. נראה לי שבעמדת דברים זו יש אי-הבנה שמחייבת הבהרה. אמנם השואה שמה קץ לריכוזים יהודיים ולרזרבוואר האנושי האוטנטי של הצינונות, והחלל שנוצר בעקבות טרגדיה זו נותן את אותותיו בקורותיה של

²³ מעניינת בהקשר זה ההערכה של אברהם ש' היימן, מאיור בצבא האמריקאי, סגנו של

היועץ לענייני היהודים על-יד מטה הצבא, שהתפרסמה ב- *American Jewish Year Book*, V. 50, 1948-1949, Philadelphia, Pennsylvania, 1949, p. 470

קהיליית העקורים היהודים היתה אחד הקיבוצים היהודיים המגובשים ביותר בעולם כולו. לא הרקע המשותף לבדו, אלא גם המטרה המשותפת, קיבצו אותם יחדיו לציבור אחד מלוכד. המטרה היתה לשים קץ לחייהם בלא בית ומולדת ולהצטרף ליישוב בארץ-ישראל. כיחידים – איבדו את יקיריהם, וכציבור – את אמונם באירופה. הם ביקשו לעצמם ארץ שבה יהיו רצויים, ולא רק נסבלים. הם היו נחושים בהחלטתם לנתק את כל קשריהם עם עברם, וליטול ממנו דבר אחד ויחיד: את הלקח שלמדו, ושלמדו תמורתו בחייהם של שישה מיליוני בני-אדם.

²⁴ אביתר פריזל, "חורבן יהדות אירופה – גורם בהקמת מדינת ישראל?" מולד, מס' 250, 1980, עמ' 21-32.

מדינת ישראל. אך אם אנו נותנים את דעתנו על המרקם המדיני הקדחתני של השנים האחרונות מתום המלחמה ועד הקמת המדינה – פני הדברים שונים הם. השואה גרמה לזעזוע ממשי בדעת הקהל היהודית והלא יהודית כאחד, זעזוע שממנו לא יכלו להימלט לגמרי גם מדינאים וממשלות. הכוונה של בוויין, שהוכתבה על ידי האינטרסים האימפריאליסטיים הבריטיים, הושתתה על ההנחה, שהשואה שמטה את הבסיס של הציונות ואת השרידים שנותרו יש להחזיר לארצותיהם, מאחר שהם אחוז קטן בקרב האוכלוסייה הכללית של ארצות המזרח ואינם מהווים בעיה של ממש.

חישובים אלה שובשו עם הופעתה ופעילותה של שארית-הפליטה שלא נתנה לעניינה לרדת מסדר היום הציבורי והפוליטי. המצב במחנות הפליטים והתביעה החד-משמעית לפתיחת שערי הארץ, מסע ההעפלה הבלתי-ליגלית ומחנות קפריסין וועדות החקירה (אנגלו-אמריקאית ואונסקופ), יצרו אווירה של מתח מתמיד והתגברות על מכשולים בדרך להחלטות מכריעות בזירה הבינלאומית. מי שמבקש לנתק את ההתפתחויות בארץ-ישראל מן הצעדים המדיניים, ההחלטות באו"ם והחלשותן של המעצמות האימפריאליסטיות, שוגה או מטעה. השואה היתה מכה אנושה לרוח החיות של העם היהודי ופגעה קשה בציונות לטווח ארוך. הסיטואציה הקונקרטית של השנים 1945-1948 דמתה למערכה צבאית שבה אבדו הכוחות העיקריים, אך בטרם תבוסה מוחצת מצליחה השארית בקרב האחרון להכריע את הכף. את משמעות הדבר היטיב להבין בן גוריון ואנשים לא מעטים מקרב שארית-הפליטה.

מקור: ישראל גוטמן ועדינה דרכסלר (עורכים), שארית-הפליטה 1944-1948, יד ושם, תשנ"א, עמ' 461-479.